

Podejście geoeconomiczne w badaniu polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej

Rafał Lisiakiewicz

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Artykuł porusza kwestię przydatności podejścia geoeconomicznego w wyjaśnianiu problematyki polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej oraz wskazuje na cechy specyficzne rosyjskiej geoeconomii. Geoeconomia jest interesującą propozycją badawczą z uwagi na próbę łączenia elementów ekonomii i politologii. Jej możliwości eksplanacyjne, jeśli idzie o politykę zagraniczną Rosji, wynikają przede wszystkim z tego, że w jej rosyjskiej odmianie ma bardzo silne związki z geopolityką, która jest niezwykle popularna w Rosji, oraz ze znaczącej roli państwa w wielu obszarach życia społecznego, a nade wszystko w gospodarce. Ponadto etatystyczny model gospodarki rosyjskiej oraz scentralizowany charakter tego państwa sprawiają, że jest ono niejako predestynowane do implementacji zasad polityki geoeconomicznej.

Słowa kluczowe: geopolityka, geoeconomia, stosunki międzynarodowe, Rosja, Federacja Rosyjska, polityka zagraniczna, teoria polityki.

Geoeconomia jest pojęciem niejednoznacznym i jest ona różnorodnie definiowana¹. Może być ujmowana jako koncepcja, zgodnie z którą polityka państwa jest uzależniona od czynników gospodarczych. Jest to również podejście badawcze, które polega na interpretacji systemu globalnego w kategoriach jego gospodarczych atrybutów. Oznacza analizę związków między ekonomią a polityką i budowanie wynikających z tego strategii geopolitycznych w środowisku międzynarodowym². Dla innych geoeconomia to połączenie wiedzy politologicznej z ekonomią³.

W niniejszym artykule autor zamierza ukazać możliwości eksplanacyjne geoeconomii w badaniach nad polityką zagraniczną Federacji Rosyjskiej. Drogą do tego będzie nakreślenie różnic w geoeconomii zachodniej i rosyjskiej, co ma rudymen tarne znaczenie dla przydatności badawczej tego podejścia z uwagi na to, że klasycy geoeconomii, jak Edward Luttwak, uważali, że geoeconomia odzwierciedla relacje

Rafał Lisiakiewicz – doktor, Katedra Nauk Politycznych, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

¹ R.D. Blackwill, J.M. Harris, *War by Other Means Geoeconomics and Statecraft*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2016, s. 19.

² J. Potulski, *Geopolityka w świecie ponowoczesnym*, Instytut Geopolityki, Częstochowa 2010, s. 126.

³ T.G. Grosse, *W poszukiwaniu geoeconomii w Europie*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2015, s. 13.

zewewnętrzne rozwiniętych państw Zachodu. Autor przedstawi także zagadnienie dotyczące odrębności tego podejścia w ramach innych ujęć badawczych oraz spróbuje zarysować główne wyzwania metodologiczne, a także możliwości zastosowania podejścia badawczego w konkretnych przypadkach analizy polityki rosyjskiej.

Różnice ujęć teoretycznych na Zachodzie i w Rosji

Geoekonomia nie narodziła się wraz ze słynnym artykułem Luttwaka *From geopolitical to geo-economics, logic of conflict, grammar of commerce* (opublikowanym w „The National Interest” w 1990 r., nr 20), lecz jest związana z ewolucją stosunków międzynarodowych w XX w. Co do szczegółów tej ewolucji prowadzone są oczywiście dyskusje co i kto miały największy wpływ na budowę podstaw geoekonomii. Wskazuje się np. na rolę w rozwoju tego podejścia niektórych stwierdzeń klasyków ekonomii jak Adam Smith i David Ricardo, zwłaszcza tam, gdzie zwracali oni uwagę na potrzebę ograniczenia omnipotencji wolnego rynku⁴, oraz innych autorów, szczególnie zwolenników interwencjonizmu państwowego. Z punktu widzenia badań nad polityką Federacji Rosyjskiej dużą rolę w rozwoju idei geoeconomicznych należy przypisać geopolitykom takim jak Nicholas Spykman, który zwrócił uwagę na tak ważne dla geoekonomii aspekty, jak brak lub występowanie ważnych surowców, rozwój ekonomiczny i technologiczny, siła finansowa⁵. Immanuel Wallerstein, który w latach 70. zajął się analizą systemu światowego, podkreślał, że logika manipulacji i konstelacji władzy w systemie światowym jest uzależniona od podziału pracy i produkcji rozwijających się w ramach gospodarki świata. Uznał tym samym, że analizując układ sił w ramach środowiska międzynarodowego, należy przede wszystkim zwrócić uwagę, jaką rolę dane państwo odgrywa w ramach globalnego systemu gospodarczego, przenosząc tym samym zainteresowanie geopolityków na aspekty ekonomiczne⁶. Jednym z pierwszych używających terminu „geoekonomia” miał być amerykański geograf George T. Renner. Michael Fuker odchodzi od postulatów geostrategii Carla von Clausewitza i zauważa, że geoekonomia pojawia się zwykle tam, gdzie wojna nie jest możliwa. Dopiero jednak Luttwak termin ten wypełnił politologiczną wiedzą i geostrategicznym zmysłem. Na trzecim etapie rozwoju geoekonomii w latach 80. i później badacze rozwinęli myśl geoeconomiczną⁷.

Prekursorzy rosyjskiej geoekonomii to Władimir E. Den, Piotr N. Sawickij, Wieniamin P. Semenow-Tian-Szanskij, Genrih A. Mebus i Iwan A. Witwer. Rosyjscy autorzy wskazują, że na pierwszym etapie (koniec XIX – początek XX w.) geoekonomia w Rosji formułowała się w ramach geopolityki. Czasem te dwa pojęcia były

⁴ Ibidem, s. 19–20.

⁵ J. Potulski, *Geopolityka...*, op. cit., s. 164.

⁶ Ibidem, s. 118

⁷ А.А. Анохин, С.С. Лачининский, *Эволюция идей и содержания геэкономических исследований*, „Известия Русского Географического Общества” 2014, t. 146, nr 2, s. 67–68.

stosowane wymiennie. Gwałtowny rozwój idei przypada na lata 40.–70. XX w. Jednak we wczesnych publikacjach towarzyszyła temu wojskowa terminologia⁸. Klasycy rosyjskiej geoeconomii z końca XX w. to m.in. Ernest Koczetow, Aleksander Neklessa, Piotr Szczedrowicki, Dymitr Zamiatin, Władimir Pantin, Marina Piwowarowa, Aleksy Bogaturow.

Blagoje Babicz podkreśla, że idee rosyjskiego twórcy geoeconomii Koczetowa są sprzeczne z ideami Luttwaka w wielu punktach i jego zdaniem teoretyczno-metodologiczne formułowanie geoeconomii następuje w skomplikowanym dialogu przy uczestnictwie specjalistów różnych nauk. Babicza zauważa, że:

1. Według Luttwaka geoeconomia wchodzi na arenę po zakończeniu zimnej wojny, a dla Koczetowa pojawia się ona w rezultacie procesów globalizacji.
2. Luttwak ogranicza wpływ geoeconomii do Zachodu, gdy Koczetow uważa, że to nowa faza światowego rozwoju.
3. Luttwak przedstawia geoeconomię jako metodę badania podstawowych konfliktów gospodarczych między państwami Zachodu, a Koczetow uważa ją za naukę teoretyczną i stosowaną⁹.

Rosyjscy teoretycy-geoeconomieści inaczej niż badacze zachodni traktują i definiują geoeconomię. Dla Luttwaka geoeconomia charakteryzowała świat zachodni, państwa rozwinięte. Natomiast świat położony na wschód i południe od rozwiniętych państw znajdował się wciąż w domenie geopolityki i „staromodnych walk terytorialnych”¹⁰. Ta różnica pomiędzy rosyjską a zachodnią geoeconomią ma podstawowe znaczenie dla przydatności podejścia geoeconomicznego do badań nad aktywnością międzynarodową Federacji Rosyjskiej. Niemniej należy podkreślić, że najnowsze badania na Zachodzie zwracają uwagę na stosowanie strategii geoeconomicznej także przez takie kraje, jak Chiny czy Rosja, przykładami tego jest wzrastająca liczba artykułów naukowych na Zachodzie oraz monografie temu poświęconych¹¹. Ponadto rosyjska geoeconomia ma bardzo silne związki z geopolityką. Należy przyznać, że także na Zachodzie część badaczy patrzy na geoeconomię podobnie jak rosyjscy naukowcy. Przykładowo, uważają, że geoeconomia raczej przekształca niż zastępuje kalkulacje geopolityczne¹². Termin geoeconomia w Rosji pojawił się jako część klasycznej geopolityki, jednak zdaniem części rosyjskich geoeconomistów podejście to następnie odeszło od interpretowania świata według

⁸ Ibidem, s. 66–67.

⁹ Ibidem, s. 70–71.

¹⁰ E. Luttwak, *Turbokapitalizm. Zwycięzcy i przegrani światowej gospodarki*, tłum. E. Kania, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2000, s. 152.

¹¹ Przykłady zachodnich monografii, gdzie zwracano uwagę na strategię geoeconomiczną Rosji, to: R.D. Blackwill, J.M. Harris, op. cit.; S.F. Szabo, *Germany, Russia, and the Rise of Geo-Economics*, Bloomsbury Academic, London 2015.

¹² D. Cowen, N. Smith, *After geopolitics? From the geopolitical social to geoeconomics*, „Antipode” 2009, t. 41, nr 1, s. 25.

schematów typowo geopolitycznych i konfliktologicznych¹³. Rosyjskie rozumienie geoeconomii, np. w wykonaniu jednego z najważniejszych obok Koczetowa twórców tego podejścia w Rosji, Neklessy, zwraca uwagę na przestrzenną lokalizację typów ekonomicznego działania w globalnym kontekście i jest związane z formułowaniem nowego globalnego podziału pracy oraz zlewaniem się polityki i gospodarki w jedną sferę stosunków międzynarodowych i tworzeniem na tej podstawie systemu strategicznego globalnego zarządzania¹⁴.

W rosyjskim rozumieniu geoeconomii, jak u Koczetowa i Neklessy, przestrzeń geograficzna wciąż zdaje się mieć duże znaczenie. W swych pracach na przykład wyraźnie wydzielają oni regiony geoeconomicznych interesów Rosji, które w dużej mierze pokrywają się z regionami geopolitycznymi. Koczetow, pisząc o geoeconomicznych strefach wpływów Rosji, podkreśla ich wyraźnie geograficzny charakter i twierdzi, że ukształtowały się w procesie historycznym¹⁵. Neklessa wskazuje na sześć obszarów geoeconomicznych, z których dwa są ponadnarodowe, a cztery mają wyraźnie geograficzną lokalizację¹⁶. Stąd nie dziwi, że w analizach geoeconomicznych kwestia integracji Ukrainy z Rosją lub z Zachodem jest istotnym problemem i wyzwaniem. W zachodnich ujęciach tymczasem przestrzeń geoeconomiczna jest raczej wyobrażoną sferą interesów, nie ma ona wyraźnych konotacji geograficznych. Edward Halizak pisze, że przestrzeń geoeconomiczna „to w pierwszym rzędzie projekt konstrukcji, wyobrażenia i odwzorowania rzeczywistości poprzez badacza, polityka biznesmena”. W wymiarze pragmatycznym przestrzeń odnosi się do metod i środków działania podmiotów, z których najważniejszym jest państwo¹⁷. Przestrzeń ta nie jest zdeterminowana położeniem geograficznym danego kraju¹⁸. Deborah Cowen i Neil Smith piszą, że tam, gdzie geopolityka traktuje terytorium jako środek do gromadzenia bogactwa, geoeconomia odrzuca taką procedurę i używa kontroli poprzez rynek dla akumulacji bogactwa. Zdobycie lub kontrola obszaru nie jest bez znaczenia, ale bardziej jest to opcja taktyczna niż strategiczna konieczność¹⁹.

Oczywiście zagadnienie przestrzeni geoeconomicznej jest pojęciem skomplikowanym i dyskusyjnym, na co zwraca uwagę Ryszard Skarzyński, który nie zgadza się z tezą, że geoeconomia odwołuje się do nowej przestrzeni, i twierdzi, że przestrzeń jest ta sama, zorganizowana przez zjednoczenia polityczne, tylko ewentualnie ewoluują

¹³ В.М. Белоусов, А.В. Лубский, *Геоэкономическая парадигма научных исследований*, „Тerra Economicus” 2013, t. 11, nr 4, cz. 3, s. 13.

¹⁴ А. Неклесса, *Геоэкономическая формула мироустройства*, „Развитие и экономика” 2013, nr 7, s. 113.

¹⁵ Э. Кочетов, *Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства. Учебник для вузов*, Норма, Москва 2010, s. 275–276.

¹⁶ А. Неклесса, *Геоэкономическая формула...*, op. cit., s. 118.

¹⁷ E. Halizak, *Pojęcie i istota geoeconomii*, w: E. Halizak (red.), *Geoeconomia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012, s. 30.

¹⁸ Ibidem, s. 39.

¹⁹ D. Cowen, N. Smith, op. cit., s. 42.

relacje pomiędzy zjawiskami politycznymi i ekonomicznymi. Sam kierunek tej ewolucji, jego zdaniem, nie jest wcale jednoznaczny. Wystarczy głębszy kryzys społeczny, aby rola podmiotów gospodarczych osłabła, czego przykładem miałyby być kryzysy w latach 1929–1932, 1942–1945 i 2008–2012 w Stanach Zjednoczonych²⁰. Warto jednak podkreślić, że sami geoekonomicyści, jak wskazano wyżej, niejednogłośnie wypowiadają się o przestrzeni geoeconomicznej (przykładem są badacze rosyjscy), a także niejednoznacznie wskazują, który czynnik byłby ważniejszy – polityczny czy ekonomiczny, co także będzie dalej rozważane w niniejszym artykule.

Generalnie rosyjska geoeconomia jest dużo szerzej ujmowana niż na Zachodzie. Według rosyjskich uczonych geoeconomia powinna spełniać następujące zadania:

1. Określenie nowych form, metod i strategii globalnego operowania.
2. Formułowanie efektywnych transnarodowych łańcuchów reprodukcyjnych, tworzących nowy podział pracy; wyjaśnienie przyczyn pojawiania się geoeconomicznych konfliktów (wojen) na światowym rynku.
3. Wskazywać, jak prowadzić do określenia równowagi interesów i dróg harmonizacji wszystkich aktorów światowego systemu gospodarczego²¹.

Ponadto, jak wskazywał Neklessa, rosyjska geoeconomia zwraca uwagę na uwarunkowania geograficzne, klimatyczne, historyczne i inne²². Geoeconomia według Władimira A. Dergaczewa to nauka o geoeconomicznych wojnach, walce bez użycia siły w celu zdobycia odpowiedniej regionalnej pozycji (w kontekście rynku surowcowego i zbytu, sieci transportowych) w gospodarce światowej. Geoeconomia, zdaniem wymienionego badacza, ma dwa podstawowe źródła, klasyczną ekonomię polityczną i geopolitykę. W jego koncepcjach szczególnie ważną rolę odgrywają badania pojęcia energetyka pogranicza (*рубежная энергетика*) jako wielowymiarowej przestrzeni komunikacyjnej. Procesy przyrodnicze, geopolityczne, geoeologiczne, etniczne, konfesjonalne, kulturowo-historyczne i inne, przenikając się i nakładając się jeden na drugi w określonym miejscu i czasie historycznym, tworzą probabilistyczny stratyfikacyjny obraz wielowymiarowej komunikacyjnej przestrzeni, posiadającej wysoką energetykę pogranicza (powstającą na cywilizacyjnych pęknięciach lub granicach społeczno-kulturowych, w przybrzeżnej strefie mórz i oceanów, passionarnych osiach Gumilowa, marginalnych subkulturach etc.). Energetyka pogranicza tworzy takie dychotomie jak postindustrializacja i deindustrializacja, ekonomiczny wzrost i spadek²³.

²⁰ R. Skarzyński, *Krytyka geoeconomii*, Geopolityka.net, 29.04.2013, <http://geopolityka.net/krytyka-geoeconomii/> (data dostępu: 10.03.2017).

²¹ И.П. Черная, *Геоэкономика: Учебное пособие*, Дашков и К°, Москва 2012, s. 26.

²² А. Неклесса, *Геоэкономическая формула...*, op. cit., s. 112–113 i 117.

²³ Г.Н. Нурышев *Теоретико-методологические основы геоэкономики*, Санкт-Петербургский государственный университет низкотемпературных и пищевых технологий, 30.09.2016, s. 11, http://economics.iibt.ifmo.ru/ru/article/6803/teoretiko-metodologicheskie_osnovy_geoeconomiki.htm (data dostępu: 9.03.2017).

Rosyjska geoeconomia nosi znamiona obszernej strategii łączącej w sobie bardzo szeroki zakres problemów. Odpowiada to do pewnego stopnia tezom Josepha Nye'a, który głosił, że potęgi toczą rozgrywkę nie na jednej szachownicy (jak u Zbigniewa Brzezińskiego – przyp. R.L.), lecz na trzech planszach: *hard power* (w zakresie studiów strategicznych oraz geostrategii), w wymiarze ekonomicznym oraz *soft power* (tzw. siłę miękką)²⁴. W rosyjskiej geoeconomii podnoszone są więc problemy typowe dla geoeconomii zachodniej, ale też uwzględniające rosyjską specyfikę, jak kwestie kulturowe czy etnoekonomiczne²⁵ wraz z analizami dotyczącymi kwestii wojen informacyjnych czy potencjału obronnego²⁶.

Ponadto rosyjscy badacze wyróżniają dwa podstawowe typy geoeconomii – geoeconomię o etatystycznym (państwowo-centrycznym) obliczu i geoeconomię o gospodarczo-centrycznym obliczu. Pierwszy typ właściwy jest rozważaniom Carla Jeana. Drugi oddaje charakter geoeconomii właściwy dla idei Neklessy, który zwracał uwagę, że państwo winno m.in. dążyć do podnoszenia konkurencyjności własnej gospodarki w warunkach rywalizacji międzynarodowej i jednocześnie podkreślał związki ekonomii z innymi dziedzinami, jak prawo, geografia, sfera wojskowa²⁷.

Geoeconomia i jej odrębność

Ogromne znaczenie dla naukowych analiz ma odpowiedź na pytanie, czy geoeconomia jest nauką, paradygmatem naukowym czy podejściem badawczym. Jednocześnie autor artykułu już na tym etapie deklaruje, że nie jest wstanie jednoznacznie tego określić. To, co jego zdaniem nie podlega większym dyskusjom, to wzrastające znaczenie ekonomii dla badań nad stosunkami międzynarodowymi. Richard Sakwa pisał, że cechą charakterystyczną rosyjskiej władzy doby Putina jest skoncentrowanie na gospodarce²⁸. Stanisław Bielkowski zaś, że elity putinowskie traktują państwo jako narzędzie do zarabiania pieniędzy, swego rodzaju firmę przynoszącą im zyski²⁹. Andrei P. Tsygankov uważa, że Rosja musi z perspektywy geoeconomicznej postrzegać swoich trzech głównych partnerów (Zachód, Chiny i region Azji i Pacyfiku), stąd relacje z nimi winny uwzględniać nie proste geopolityczne, a geoeconomiczne rachuby współpracy i rywalizacji³⁰. Również polski badacz Marcin Kaczmarski stawia tezę o ekonomizacji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej doby Putina, jednak podkreśla, że nie jest to element dominujący w prowadzonej przez Rosję polityce na praktycznie wszystkich

²⁴ R. Potocki, *Przedmowa*, w: D. Miłoszewska, *Trójplaszczynowa szachownica. Segmentacja „Wielkiej Polityki” w rozważaniach Josepha Nye’a*, Instytut Geopolityki, Częstochowa 2010, s. 9.

²⁵ Э. Кочетов, *Геоэкономика...*, op. cit., s. 141–142.

²⁶ Ibidem, s. 230.

²⁷ В.М. Белоусов, А.В. Лубский, op. cit., s. 14.

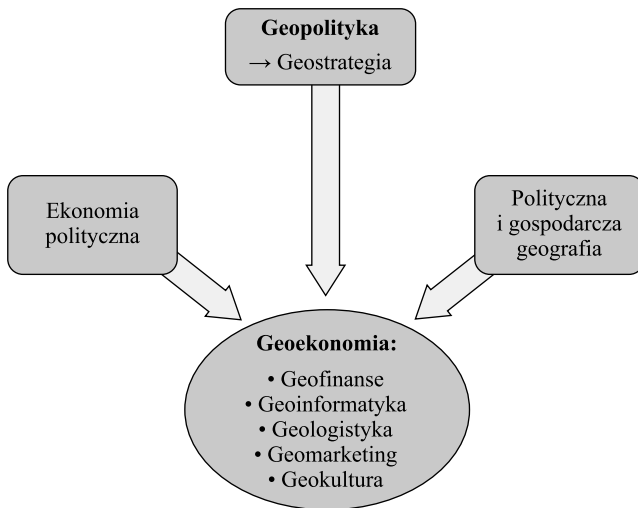
²⁸ R. Sakwa, *Russian Politics and Society*, wyd. 4, Routledge, London–New York 2008, s. 65.

²⁹ С. Белковский, *Новейший Путин. Что ждет Россию?*, алгоритм, Москва 2012, s. 15–16.

³⁰ А.Р. Тсыганков, *Mastering space in Eurasia: Russia's geopolitical thinking after the Soviet break-up*, „Communist and Post-Communist Studies” 2003, t. 36, nr 1, s. 224.

znaczących kierunkach geopolitycznych, i wskazuje, że na pierwszym miejscu w tym względzie są często cele polityczne³¹.

Pojawia się zatem potrzeba i wyzwanie, by na te tendencje odpowiedzieć i ustosunkować się do nich. Pewnym drogowskazem na tej drodze są prace dotyczące miejsca geoeconomii wśród innych podejść badawczych, paradygmatów nauk. Autorzy rosyjscy geoeconomię traktują jako naukę wywodzącą się z geopolityki, geostrategii, ekonomii politycznej, geografii politycznej i gospodarczej i zauważają, że dzieli się ona także na liczne subdyscypliny (patrz rysunek 1).

Rysunek 1. Miejsce geoeconomii w systemie nauk

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Национальные школы геоекономикн. Геоекономика в системе научного знания*, http://uchebnik.online/regionalnaya-ekonomika_738/natsionalnyie-shkolyi-geoeconomnkn-61915.html (data dostępu: 1.03.2017).

Dyskusyjną sprawą jest kwestia przedrostka geo-. Zwracają na nią uwagę w swojej krytyce geoeconomii Roman Kuźniar³² oraz Skarzyński³³. Nie wdając się jednak w te spory, autor pragnie jedynie zauważyć, że przedrostek geo- oddawałby związki geoeconomii z geopolityką (i ekonomią). Jest to szczególnie zauważalne w Rosji, gdzie, jak pokazuje rysunek 1, jest ona uważana za pochodną geopolityki lub jej gałąź. Podobnie zdaje się uważać Jean³⁴. Natomiast dla twórcy geoeconomii zachodniej Luttwaka, jak

³¹ M. Kaczmarek, *Ekonomizacja polityki zagranicznej Rosji*, w: S. Bielen (red.), *Rosja w procesach globalizacji*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2013, s. 108.

³² R. Kuźniar, *Geoeconomia, czyli chybiona próba paradygmatu*, „Sprawy Międzynarodowe” 2012, nr 3, s. 101.

³³ R. Skarzyński, op. cit.

³⁴ C. Jean, *Geopolityka*, tłum. T. Orłowski, J. Pawłowska, Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Wydawnictwo, Wrocław–Warszawa–Kraków 2003, s. 235.

wskazano wyżej, jest ona zaprzeczeniem geopolityki, zatem w tym wypadku można zastanawiać się nad zasadnością takiego nazewnictwa.

Relacje pomiędzy geopolityką a geoekonomią są niezwykle ważne, jeżeli weźmiemy pod uwagę przydatność tego podejścia dla badań nad polityką zagraniczną Federacji Rosyjskiej. Przez wielu badaczy geopolityka jest uznawana za swego rodzaju alchemię, wegetującą na obrzeżach nauki o stosunkach międzynarodowych³⁵. Samo także pojęcie geoekonomii wywołuje spory wśród badaczy co do możliwości stosowania tego podejścia. Jedni bowiem uważają je za naukę, paradygmat, inni traktują jako jedno z podejść badawczych w ramach istniejących teorii. Jeszcze inni wskazują, że jest to przejściowa moda intelektualna³⁶. Jednak w Rosji geopolityka jest dosyć popularna, jeżeli nie przeważająca w strategiach politycznych. Także same rosyjskie elity charakteryzuje postrzeganie świata w kategoriach geopolitycznych³⁷. Rosyjska myśl geopolityczna była bardzo ważnym, a czasami dominującym sposobem myślenia w carskiej Rosji i taką rolę odgrywa także współcześnie³⁸. Stąd związki geoekonomii i geopolityki dla niektórych podawałyby w wątpliwość jej zdolności eksplanacyjne. Dla innych geoekonomia stanowi zaprzeczenie geopolityki, stąd jej związki z ekonomią mogą prowadzić do sytuacji, że tego typu analizy zyskują na obiektywizacji badań nad aktywnością międzynarodową państw. Niemniej nawet bliskie związki rosyjskiej geoekonomii z geopolityką nie powinny przekreślać możliwości eksplanacyjnych tego podejścia, gdyż od momentu upadku ZSRR obserwujemy w Rosji powrót do myślenia geopolitycznego. Co więcej, większość Rosjan uważa nawet, że wszelkie problemy, także wewnętrzne, tego kraju mogą być rozwiązane jedynie dzięki określeniu i realizacji geopolitycznej wizji i strategii państwa³⁹. Ponadto podkreśla się, że sama geoekonomia od 2000 r. w Rosji odgrywa coraz większą rolę w jej geostrategii, co zyskało odzwierciedlenie w dokumentach stanowiących podstawę rosyjskiej polityki zagranicznej⁴⁰, a także w pracach naukowych np. Instytutu Gospodarki Światowej i Stosunków Międzynarodowych Rosyjskiej Akademii Nauk. Rosyjski geopolityk Konstanty Sorokin pisał, że procesy ekonomiczne zawsze stanowiły ważny element globalnej polityki, ale we wcześniejszych okresach można było od nich abstrahować, przyznając prymat tematyce wojskowo-strategicznej czy też ideologicznej. Natomiast współcześnie nie można dokonać analizy przestrzeni międzynarodowej bez uwzględnienia aspektów gospodarczych. Polityka gospodarcza stanowi dzisiaj główny środek stabilizacji systemów politycznych, zapewnienia im suwerenności

³⁵ R. Kuźniar, op. cit., s. 100.

³⁶ T.G. Grosse, *W poszukiwaniu geoekonomii...*, op. cit., s. 55.

³⁷ R. Bäcker, *Współczesne rosyjskie myślenie imperialne*, w: A. Dudek, R. Mazur (red.), *Rosja między imperium a mocarstwem nowoczesnym*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 55.

³⁸ J. Potulski, *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej. Między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010, s. 28–29.

³⁹ A.P. Tsygankov, op. cit., s. 102.

⁴⁰ M. Wigell, A. Vihma, *Geopolitics versus geoeconomics: The case of Russia's geostrategy and its effects on the EU*, „International Affairs” 2016, t. 92, nr 3, s. 613.

oraz bezpieczeństwa, a to powoduje, że tematyka geoeconomiczna znajduje się dziś w centrum geopolityki⁴¹.

Jeżeli mowa o relacji geoeconomia–geopolityka, możemy wyróżnić trzy fundamentalne zależności w tym względzie:

1. Luttwak przeciwstawiał geoeconomię geopolityce. Siła militarna miała chronić interesy economiczne. Należy jednak zdecydowanie podkreślić, że geoeconomia nie zaprzecza istnieniu konfliktu na arenie międzynarodowej. Luttwak wyraźnie pisze, że geoeconomia zmienia jedynie naturę tego konfliktu. Państwa rozwinięte już nie rywalizują militarnie i o terytorium, ich konkurencja toczy się na polu economicznym, a militarne metody rywalizacji zostały zastąpione metodami handlowymi⁴². Także jeden z twórców rosyjskiej geoeconomii Koczetow wskazywał na priorytet interesów geoeconomicznych nad geopolitycznymi i geostrategicznymi i wręcz podkreślał, że geoeconomia podporządkowuje sobie geopolitykę – „władza economiczna dyktuje światu swoje prawidła gry, geopolityka je uzasadnia, a wojskowe komponenty bronią”⁴³.
2. Geoeconomia jako część współczesnej geopolityki. To podejście podkreśla podporządkowanie gospodarki celom geopolitycznym.
 - Wiktor Rogow twierdził, że „Geoeconomia jest to economiczny język geopolityki”⁴⁴. Dla Wadima Cymburskiego geoeconomia to nowa gałąź geopolityki, ostatecznie autonomiczna, ale pozostająca we współpracy z innymi geopolitycznymi gałęziami”⁴⁵. Cymburski uważał, że geoeconomia nosi znamiona geostrategii⁴⁶.
 - Dergaczew twierdził, że geoeconomia to nowa geopolityka (geopolityczna economiczna), z punktu widzenia państwa zabezpieczająca osiągnięcie celów w polityce zagranicznej w skali globalnej i regionalnej środkami economicznymi⁴⁷.

Tomasz Grosse oraz Jean uważali, że geoeconomia jest narzędziem geopolityki. Jean pisał, że geoeconomia jest instrumentem, a nie substytutem geopolityki⁴⁸. Grosse stwierdził, że geoeconomia nie jest antytezą geopolityki, lecz strategią geopolityczną, w której gospodarka stanowi narzędzie geopolityczne⁴⁹. Jeden

⁴¹ J. Potulski, *Geopolityka...*, op. cit., s. 136.

⁴² E. Luttwak, *From geopolitical to geo-economics, logic of conflict, grammar of commerce*, „The National Interest” 1990, nr 20, s. 17.

⁴³ Э. Кочетов, *Геоэкономика...*, op. cit., s. 15.

⁴⁴ В.Ю. Рогов, *Для чего следует формировать геэкономические регионы?*, www.oceaninfo.ru, za: И.П. Черная, op. cit., s. 24.

⁴⁵ В.Л. Цымбурский, *К геэкономике Евразийского пространства: ориентиры для России*, „НАВИГУТ” 1999, nr 1, za: И.П. Черная, op. cit., s. 171.

⁴⁶ В.М. Белоусов, А.В. Лубский, op. cit., s. 14.

⁴⁷ Г.Н. Нурышев, op. cit., s. 10.

⁴⁸ C. Jean, op. cit., s. 236.

⁴⁹ T.G. Grosse, *Rosja i UE, czyli geoeconomia, głupcze!*, „Nowa Konfederacja” 2014, nr 28, s. 17.

z rosyjskich badaczy Neklessa odnotował, że w praktyce geoeconomia nie zastępuje, a dopełnia geopolitykę⁵⁰.

3. Geoeconomia i geopolityka są powiązane ze sobą, ale nie są prostą kontynuacją drugiego.

Bogaturow uważał, że „współczesne realia wykluczają zasadność stosowania podejścia geopolitycznego w oderwaniu od geoeconomicznego”⁵¹. Pantin i Władimir Lapkin twierdzili, że właściwa byłaby synteza geopolityki i geoeconomii jako geoeconomicznej polityki. Zasadne jest więc badanie roli czynników przestrzenno-geograficznych i surowcowo-ekonomicznych w funkcjonowaniu systemów politycznych, a także roli czynników przestrzennych i politycznych w funkcjonowaniu systemów ekonomicznych⁵². Haliżak pisał, że państwo w stosunkach międzynarodowych kieruje się dwoma równorzędnymi celami, które można nazwać: siła i bogactwo (*power and wealth*). Te dwa cele dodatkowo wzajemnie się uzupełniają i oba stanowią równorzędne egzystencjalne potrzeby państwa⁵³.

Jak zauważyli Mikael Wigell i Antto Vihma, geoeconomia odwołuje się do tej samej logiki co strategia geopolityczna, chodzi bowiem o rywalizację państw w przestrzeni międzynarodowej, co także podkreślił twórca geoeconomii Luttwak w stwierdzeniu „logic of conflict, grammar of commerce”⁵⁴. Różnica jednak pomiędzy strategią typowo geopolityczną a geoeconomiczną zawiera się w narzędziach tych dwóch. Geopolityka używa kwestii gospodarczych bardziej jako instrumentu dyscyplinowania, a geoeconomia jest nastawiona raczej na współpracę, osiąganie korzyści gospodarczych. Zdaniem tych badaczy, dla geoeconomii to cele gospodarcze są najważniejsze⁵⁵. Oczywiście nie wszyscy teoretycy geoeconomii z tym ostatnim się zgadzają, uważając, jak już pisano wyżej, że geoeconomia jest np. instrumentem geopolityki. Niemniej bezdyskusyjny jest fakt, że geoeconomia wyraźnie łączy się z geopolityką, co znajduje odzwierciedlenie w praktyce rosyjskiej polityki zagranicznej. Oficjalnie wszakże Rosja usiłuje depolityzować kwestie gospodarcze, np. energetyczne, w dyskusjach z Zachodem, nawet jeśli mają one wyjątkowo geopolityczny wydźwięk⁵⁶.

Babicz określił podstawowe różnice pomiędzy geopolityką a geoeconomią:

1. Cele. Geopolitykę interesuje konkurencja o kontrolę nad terytorium, ludnością, zasobami, a geoeconomię – przepływ towarów, usług na nowe rynki. Dla

⁵⁰ А.И. Неклесса, *Рахо есoнoмiсaнa: геoэкoнoмiчeскaя сiстeмa мiрoустрoйтвa*, 1999, www.archipelag.ru/geoeconomics/osnovi/universe/system/ (data dostępu: 5.10.2016).

⁵¹ А. Богaтурoв, *Геoэкoнoмiчeскaя aльтeрнaтiвa геoпoлiтiкe*, „НАВИГУТ” 1999, nr 1, za: И.П. Чeрнaя, op. cit., s. 167.

⁵² В.В. Лaпкiн, В.И. Пaнтiн, *Геoэкoнoмiчeскaя пoлiтiкa и глoбaльнaя пoлiтiчeскaя истoрiя*, Oлитa, Мoсквa 2004, za: И.П. Чeрнaя, op. cit., s. 45.

⁵³ E. Haliżak, *Wstęp*, w: idem (red.), *Geoeconomia*, op. cit., s. 11.

⁵⁴ Por. M. Wigell, A. Vihma, op. cit., s. 608.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ B. Lo, *Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy*, Blackwell, London 2003, s. 66.

geoeconomii ważna jest władza nie nad określonym terytorium, a nad aktywnymi finansowymi i gospodarczymi i dominowanie technologiczne.

2. Metody. Geopolityka to używanie siły, w tym wojskowej, a geoeconomia opiera się na środkach ekonomicznych, w tym blokadach, embargach.
3. Podmioty. Geoeconomia wskazuje na państwa i korporacje transnarodowe ze światowymi strategiami. Podmioty geopolityki zaś to państwa i ich cele polityczne i oddzielni liderzy⁵⁷.

W dużej mierze rosyjska geoeconomia odpowiada poglądom głoszonym na jej temat przez Jeana, który *nota bene* jest często cytowany przez rosyjskich geoeconomistów. Według Jeana geoeconomia różni się od merkantylizmu (tym samym od geopolityki), który zagrażał handlowi światowemu, ponieważ miał zawsze cele polityczno-wojskowe. Geoeconomia natomiast wyznacza sobie głównie cele społeczne oraz gospodarcze i nie zakłada w zasadzie zerwania jednolitości rynku globalnego i współzależności ekonomicznych. Przeciwnie, należy je chronić dla zwiększania globalnej zasobności oraz zwiększenia skuteczności użycia broni geoeconomicznej, z pomocą której można w istocie zdobyć możliwie największą i najbardziej wartościową część rynku. Rywalizacja geoeconomiczna przekłada się na środki strukturalne, jak udoskonalenie infrastruktury, poziomu wykształcenia i przygotowania zawodowego, usług, badań naukowych i rozwoju, które służą ekspansji przemysłowej oraz wspieraniu eksportu. Jest to w istocie współczesna forma kolbertyzmu, kolbertyzmu hi-tech. Z drugiej strony, rywalizacja geoeconomiczna opiera się również na barierach, głównie nietaryfowych, które zasadniczo naruszają reguły w zakresie konkurencji i swobody handlu przyjęte na poziomie światowym, wielostronnym lub dwustronnym.

W rozumieniu Jeana geoeconomia bazuje zatem nie tylko na tej samej logice, ale też na tej samej „składni” co geopolityka i geostrategia oraz – szerzej – na całej prakseologii sytuacji konfliktowych. Różna natomiast jest „gramatyka” właściwa każdemu ze środków. Zmienia się ona, gdyż odzwierciedla specyfikę każdego z użytych środków, lecz różne „gramatyki” wyrażają tę samą logikę i tę samą „składnię”⁵⁸.

Jean wskazuje na różnice pomiędzy geostrategią a geoeconomią:

1. Po pierwsze, geostrategia pełni funkcję bezpośrednio instrumentalną wobec polityki i używa środków innego rodzaju niż jej cele, które mają charakter polityczny. W tym rozumieniu nie ma znaczenia zwycięstwo militarne, lecz tylko polityczne. Natomiast cele ekonomiczne, do których zmierza geoeconomia, strukturalnie są bardziej jednorodne z ostatecznymi celami politycznymi państwa (wytwarzanie bogactw, zasobności i dobrobytu obywateli nie są celami tylko ekonomicznymi, lecz również politycznymi). Możliwe zatem jest mówienie tu o „zwycięstwie ekonomicznym”. Geoeconomia może jednak stawiać sobie również cele czysto polityczne, jak wzrostu pozycji państwa w świecie, jego dominacji i wpływów.

⁵⁷ A.A. Анохин, С.С. Лачининский, op. cit., s. 70.

⁵⁸ C. Jean, op. cit., s. 234–236.

2. Po drugie, w geostrategii „gra” może mieć sumę zerową, w geoeconomii jej wynik jest zawsze różny od zera. Konflikt geoeconomiczny nigdy nie jest śmiertelny (choć również w przypadku wojny „gra” rzadko kończy się sumą zerową). W trakcie konfliktu nie dąży się nigdy świadomie do pełnego zniszczenia przeciwnika ani w zasadzie nie osiąga się tego w wyniku konfliktu. Lepszą opcją jest rodzaj „przekupstwa” w stosunku do przeciwnika niż z pewnością bardziej kosztowne otwarte starcie⁵⁹. Geoeconomiczna wojna to uderzenie w przeciwnika niewojskowymi metodami, jak narzędzia geofinansowe czy geoinformacyjne, by przejąć jego zasoby i nie dopuścić do pogorszenia własnej pozycji względem niego i innych rywali⁶⁰. Jednakże w strategii geoeconomicznej dane państwo interesuje przede wszystkim powodzenie własnej gospodarki, a nieszkodzenie innym⁶¹. W geoeconomii istnieją reguły, których nie należy łamać – przynajmniej otwarcie – jak na przykład układy taryfowe, gdyż spowodowałyby to retorsje ze strony wszystkich pozostałych państw. Geoeconomia wykorzystuje „nisze” nieprzewidziane w międzynarodowych regulacjach economicznych oraz takie, które mogą być tworzone w drodze wypaczenia istniejących reguł lub łamania ich zawartości i celów, nie przekraczając jednak poziomu, który spowodowałby zbyt ostrą reakcję międzynarodową.
3. Po trzecie, jeśli w geostrategii występuje zazwyczaj tylko jeden nieprzyjaciel, w geoeconomii przeciwnikami są wszystkie państwa bądź podmioty geoeconomiczne, których kosztem dąży się do uzyskania korzyści economicznych.
4. Po czwarte, o ile w geostrategii państwo w pełni kontroluje swoje instrumenty oraz zna ich słabe i mocne punkty, w geoeconomii taka kontrola jest tylko częściowa. System economiczny ma odpowiedzialność decyzyjną rozproszoną i przecinaną przez siły, na przykład transnarodowe, które umykają woli kierowniczej i samej kontroli ze strony państw. Te ostatnie mogą zresztą dla realizacji własnych celów przyjąć ich logikę i zastosować właściwe zachęty, na przykład w sektorze fiskalnym lub w dziedzinie usług, infrastruktury, siły roboczej i podobnych⁶².

Autorzy rosyjscy, cytując Jeana, zgadzają się z nim generalnie, jeśli idzie o krytykę liberalizmu. Jean bowiem popierał krytykę liberalizmu Smitha przez Friedricha Lista, która podkreśla, że podejście liberalne służy tylko państwom mającym przewagę przemysłową, podczas gdy protekcyjnizm niezbędny jest dla słabszych. Silniejszemu odpowiada brak przeszkód politycznych dla handlu, w pełni pozwalający mu korzystać z własnej przewagi gospodarczej i handlowej⁶³. Siergiej Kortunow postulował

⁵⁹ Ibidem, s. 236.

⁶⁰ Э. Кочетов, *Геоэкономика...*, op. cit., s. 127 i 230.

⁶¹ И.П. Черная, op. cit., s. 36.

⁶² С. Jean, op. cit., s. 236–237.

⁶³ Ibidem, s. 242.

połączenie strategii geoeconomicznej z innymi, jak polityka gospodarcza czy kwestie bezpieczeństwa⁶⁴, co ma znamiona geostrategii.

Zagadnienie wyżej wymienionego punktu 1 jest bardzo istotne dla znaczenia geoeconomicznego podejścia w badaniach nad polityką zagraniczną Rosji. Pewna jednorodność celów ekonomicznych i politycznych państwa w polityce geoeconomicznej (jak wytwarzanie bogactw, zasobności i dobrobytu obywateli, które są celami ekonomicznymi i politycznymi, czy ogólnie wzrost pozycji państwa w świecie) odpowiada na krytykę przeciwników tego podejścia, którzy wskazywali, że gospodarka generalnie jest tylko środkiem do realizacji celów politycznych, ponieważ pozyskiwane za jej pomocą zasoby określają zdolność przetwarzania energii i tym samym generowania potęgi zapewniającej przetrwanie, a czasem nawet ekspansję⁶⁵. Ta jednorodność celów ekonomicznych i politycznych jest widoczna w implementacji zasad strategii geoeconomicznej przez Federację Rosyjską, gdzie np. ekspansja Gazpromu służy zapewnieniu dobrobytu obywatelom (co jest także związane z syndromem *petrostate*), a równocześnie skutkuje podniesieniem pozycji Rosji w wymiarze globalnym jako potęgi surowcowej. W tej materii oczywiście można spierać się, co jest ważniejsze dla państwa rosyjskiego – powodzenie gospodarcze czy cele zwiększania potęgi. Wiele świadczy o tym, że odpowiedź na to pytanie jest niezwykle trudna. W warunkach rosyjskich, gdzie obserwujemy silną ingerencję państwa w wielu sferach, także gospodarczej, można zaryzykować stwierdzenie, że cele polityczne są ważniejsze. Odpowiada to także rosyjskiej specyfice geoeconomii jako wyraźnie powiązanej z etatystycznym modelem gospodarki. Pascal Lorot (francuski uczoney, który wniósł znaczący wkład w rozwój idei geoeconomicznych) w ślad za Luttwakiem utrzymuje, że „państwo odgrywa kluczową rolę w przeniknięciu na międzynarodowe rynki i osiągnięciu przewagi technologicznej. Rola państwa ma zasadnicze znaczenie w każdej strategii geoeconomicznej”⁶⁶. Uważa on, że relacje między rozwiniętymi państwami są określane przez gospodarczą konkurencję, która zastąpiła konflikty zbrojne. Jednak liczba konfliktów po 1991 r. wzrasta. Wynikają one często z interesów geopolitycznych i ekonomicznych np. USA, które aktywnie mieszają się w wewnętrzne sprawy innych państw (Irak, Somalia, Afganistan, Libia, Syria, Ukraina i inne). W przypadku Federacji Rosyjskiej szczególnie widoczna jest rola państwa w polityce energetycznej. Podstawowy cel tej aktywności to zwiększenie udziałów w światowych rynkach energetycznych⁶⁷. Istotną uwagę na temat znaczenia geoeconomii dla odbudowywania pozycji Rosji w wymiarze globalnym sformułował Jean, który stwierdził, że paradygmat

⁶⁴ С.В. Кортунов, *Концептуальные основы национальной и международной безопасности учебно-методическое пособие*, Государственный университет – Высшая Школа Экономики, Москва 2007, s. 40.

⁶⁵ R. Skarzyński, op. cit.

⁶⁶ N. Benabess, *The evolution of geoeconomics and the need for new theories of governance*, w: J. Mark Munoz (red.), *Advances in Geoeconomics*, Routledge, New York 2017, s. 212.

⁶⁷ А.А. Анохин, С.С. Лачининский, op. cit., s. 69–71.

geoekonomiczny może być ostatecznie stosowany jako środek do odtworzenia państwa. Jest on wręcz konieczny, jeśli się weźmie pod uwagę, że obecna gospodarka światowa nie pozostawia miejsca na alternatywę pomiędzy ekspansją i recesją⁶⁸.

Ważnym zagadnieniem dla suwerenności geoekonomii jest problem jej relacji do polityki ekonomicznej. Jak wcześniej wspomniano, dla większości badaczy geoekonomia jest pochodną tej pierwszej (a także innych nauk). Jednak z uwagi na fakt, że geoekonomia ma wyraźnie interdyscyplinarny charakter, różni się ona od polityki ekonomicznej w kilku poważnych kwestiach. Jean i Paolo Savona zwracają uwagę, że geoekonomia posługuje się tradycyjnymi metodami właściwymi dla polityki ekonomicznej (jak polityka walutowa, podatkowa, bezpieczeństwa działalności gospodarczej, dbanie o rynek pracy, kontrola dochodów etc.), ale i innymi, które można podzielić na dwie podstawowe grupy:

1. Pierwszą fundamentalną różnicę stanowi tzw. kolberyzm wysokich technologii – analiza nowoczesnych czynników, jak instytucjonalne mechanizmy, wywiad geoekonomiczny, rozwój infrastruktury, polityka podatkowa i innowacyjna, inwestycje.
2. Drugą – wojny geoekonomiczne, np. za pomocą barier pozataryfowych⁶⁹.

Metody wojen geoekonomicznych to wykorzystywanie udziału narodowego kapitału w inwestycjach zagranicznych, relacje własnej produkcji i importu w kontaktach z konkurentami, wykorzystywanie instrumentów polityki walutowej, kontrola długu zagranicznego. Zwraca się tu także uwagę na rolę nieekwiwalentnej wymiany zagranicznej, co zdaniem geoekonomistów charakteryzuje się wciąganiem krajów peryferyjnych w pułapkę specjalizacji surowcowej i długu zagranicznego. Kraje, które znalazłyby się w tego typu pułapce, są pozbawione możliwości kontroli nad handlem i polityką finansową i tracą wpływ na rozwój⁷⁰.

Wyzwania metodologiczne geoekonomii – wybrane zagadnienia

Jako najpoważniejszy problem jawi się sama metodologia podejścia geoekonomicznego – czyli odpowiedź na pytanie, czy geoekonomia dysponuje odpowiednimi narzędziami badawczymi oraz czy potrafi jasno określić, co i jak badać. Zauważalny jest brak konsensusu co do podmiotu i przedmiotu geoekonomii i jej miejsca wśród nauk, co stanowi poważne wyzwanie dla zwolenników tego podejścia⁷¹. Możemy odnaleźć jedynie pewne próby na tej drodze. Podejście geoekonomiczne jest jeszcze niedostatecznie rozwinięte. Szczegóły jego praktycznego użytkowania przy analizie

⁶⁸ C. Jean, op. cit., s. 244.

⁶⁹ К. Жан, П. Савона, *Выводы: геоэкономика как инструмент геополитики Сборник „Карло Жан, Паоло Савона. ГЕОЭКОНОМИКА” сетевой проект, Русский архипелаг*, <http://www.archipelag.ru/geoeconomics/osnovi/geoeconomics/resume/> (data dostępu: 5.10.2016).

⁷⁰ И.П. Черная, op. cit., s. 36.

⁷¹ S.S. Lachininskii, *Modern Trends in Geoeconomic Studies in Russia*, „Regional Research of Russia” 2012, t. 2, nr 1, s. 93.

konkretnych problemów są nadal niewystarczająco opisane i usystematyzowane. Aktualny stan rozwoju tego podejścia pozwala jednak na określenie podstawowych potrzeb co do metod geoeconomicznej analizy zachowania aktorów światowych powiązań gospodarczych⁷².

Koczetow proponuje kilka rozwiązań tego, na czym konkretnie ma polegać analiza geoeconomiczna. Jedno z nich zakłada, że schemat analizy geoeconomicznej powinien opierać się na badaniu następujących elementów:

1. Wejście w przestrzeń geoeconomiczną – włączenie centralnych atrybutów/instrumentów geoeconomicznych (jak np. polityka walutowa, technologie geoeconomiczne, geoeconomiczny atlas świata) w proces operowania narodowej gospodarki w przestrzeni geoeconomicznej.
2. Skala zaangażowania atrybutów geoeconomicznych – czyli stopień wykorzystywania strategii geoeconomicznej.
3. Określenie rodzaju relacji obiektu badań (kraju i jego narodowej gospodarki lub podmiotu gospodarczego) do współczesnego cywilizacyjnego modelu rozwoju.
4. Wyjaśnienie, w jakich formacyjnych warunkach rozwoju znajduje się obiekt badań.
5. Opracowanie charakterystyki strategicznych tendencji w zewnętrznej sferze związanych z obiektem badań; jakim głównym wektorem (geoeconomicznym, geopolitycznym, geostrategicznym) są uwarunkowane strategiczne narodowe interesy.
6. Ustalenie położenia geoeconomicznego badanego kraju. Odpowiedź na pytanie, czy kraj operuje na geoeconomicznym atlasie świata lub jego części.
7. Określenie systemu narodowych interesów i naniesienie ich na geoeconomiczny atlas świata.
8. Gotowość systemu (np. dyplomacji) do bronięcia interesów geoeconomicznych.
9. Uczestnictwo w międzynarodowych organizacjach, aliansach, regionalnych grupach itp.
10. Rozstrzygnięcie, na ile narodowy wojskowy komponent jest gotów bronić narodowych interesów geoeconomicznych.
 - Naniesienie na wojskową stronę geoeconomicznego atlasu militarnych punktów strategicznych sił szybkiego reagowania do obrony transnarodowych sieci komunikacyjnych, obiektów itd.
11. Badanie systemu narodowych geoeconomicznych instytucji, gotowych zabezpieczać realizację geoeconomicznych celów i interesów.
 - Określenie typu (modelu) tego systemu: np. geoeconomiczny, handlowy, dostawczo-sprzedawczy.
12. Analiza zabezpieczenia normatywno-prawnego systemu geoeconomicznego.
13. Symulacja na geoeconomicznym atlasie świata i jego narodowej części różnych wariantów rozwoju sytuacji, napięć itd.

⁷² И.П. Черная, *op. cit.*, s. 28.

14. Stworzenie na bazie wysokich geoeconomicznych technologii symulacji podłączenia się do procesów formułowania światowego dochodu.
15. Symulacja na geoeconomicznym atlasie świata sytuacji związanych z rozwojem geoeconomicznej transnacionalizacji, formułowaniem etnoeconomicznych systemów itp.⁷³

Irina Czernaja wskazuje na znaczenie dla geoeconomii ogólnych spostrzeżeń zawartych w teorii działań amerykańskiego socjologa Talcotta Parsonsa, analizującego strukturę społeczeństwa jako hierarchicznego modelu współpracy ludzi, ich grup i państw. To podejście pozwala połączyć w analizie oddzielne elementy: podstawowe funkcjonalne podsystemy społeczeństwa (gospodarki, polityki, społecznej wspólnoty i kultury), jak i społeczeństwo jako całość. Szczególne znaczenie ma wzajemna wymiana między funkcjonalnymi podsystemami. Na przykład powiązania polityki z economicznym podsystemem społeczeństwa tworzy system mobilizacji zasobów. Parsons porównuje proces zwiększenia władzy z economicznym procesem wkładów kapitałowych.

Drugim nie mniej ważnym elementem teorii Parsonsa jest geograficzny, przestrzenny element współistnienia polityki i gospodarki, przejawiający się w strukturach, sposobach i mechanizmach efektywnej mobilizacji i rozlokowania usług i zasobów materialnych⁷⁴. Czernaja twierdzi, że analiza geoeconomiczna winna dotyczyć:

- związków systemu z systemem światowym
- ewentualnych zmian w ramach tego systemu, co może być związane z elementami prognozowania⁷⁵.

Inna grupa czynników, które proponuje do analizy Czernaja za Jeanem i Savonem, to wspomniane elementy „kolberyizmu wysokich technologii”. W tym względzie analizie należy poddać takie nowoczesne czynniki, jak mechanizmy instytucjonalne, wywiad geoeconomiczny, rozwój infrastruktury, polityka podatkowa i innowacyjna, inwestycje⁷⁶.

Znakomita większość rosyjskich geoeconomistów proponuje także, by analizować całą grupę zagadnień noszących miano wojen geoeconomicznych. Dergaczew twierdził, że geoeconomia to nauka o wojnach geoeconomicznych⁷⁷. Koczetow pisał zaś, że w tym przypadku należy badać kwestie wysokich geoeconomicznych i geofinansowych technologii (pressing informacyjny, przepływy światowego dochodu, uzależnienie kredytowe, funkcjonowanie systemu finansów itd.). W aspekcie wojen geoeconomicznych Koczetow zwracał uwagę na zjawisko wojskowo-economicznej symbiozy, polegającej na włączeniu komponentów militarnych nie w systemy geopolityczne,

⁷³ Э. Кочетов, *Геоэкономика...*, op. cit., s. 254–256.

⁷⁴ И.П. Черная, op. cit., s. 28–29.

⁷⁵ Ibidem, s. 31.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Основные понятия геоэкономики, Институт геополитики профессора Дергачева, <http://dergachev.ru/book-geoec/18.html> (data dostępu: 1.03.2017).

a w geoeconomiczne, w celu ochrony narodowych geoeconomicznych interesów, delegowanych przez państwo strukturom transnarodowym⁷⁸.

Przykładem takich geoeconomicznych wojen są, zdaniem Koczetowa, działania wobec Rosji, noszące znamiona geoeconomicznego ekspansjonizmu o cechach neokolonialnej polityki. Rosja stała się uczestnikiem podobnej wojny, w której economiczne i polityczne działania są tylko środkami realizacji „syndromu Kuwejtu”. NATO rozszerza się w ślad za zachodnimi postindustrialnymi jądrami reprodukcyjnymi, wyrażającymi interesy Zachodu. Wojenny komponent ma bronić interesów economicznych Zachodu⁷⁹. Neklessa podkreśla, że siła wojskowa w geoeconomii wykorzystywana jest nie dla dostępu do rynków zbytu, a przede wszystkim dla zabezpieczenia kontroli nad zasobami naturalnymi określonych terytoriów. Zdaniem badacza, obecnie instrumenty siły militarnej w geoeconomii najbardziej są widoczne w przypadku prób kontroli nad zasobami przyrodniczymi drugich krajów⁸⁰.

Według Koczetowa centralną częścią geoeconomii są geofinanse, czyli wyniesiony poza narodowe granice system finansowych relacji i operacji pieniężnych, które określają kontury przestrzeni geofinansowej⁸¹. Badacz ten wskazywał na rozbudowany zakres pojęciowy geofinansów, które mogły dotyczyć bardzo szerokiego spektrum problemów, od instytucjonalnych podstaw tego pojęcia, poprzez wpływ operacji środkami pochodzącymi z przestępstw (jak narkobiznes), po wykorzystanie obrotów finansowych dla osiągnięcia strategicznych celów przez poszczególne państwa⁸².

Według Czernej można wyróżnić trzy grupy problemów rozwoju geoeconomii:

1. Stworzenie teoretyczno-metodologicznych podstaw formułowania geoeconomicznej strategii państwa.
2. Stworzenie praktycznie zorientowanego kompleksu metod rozwiązywania geoeconomicznych problemów (taktyczne instrumentarium).
3. Kształtowanie geoeconomicznego myślenia (przygotowanie specjalistów, pracowników sfery regulowania działalności zewnątrzeconomicznej)⁸³.

Wnioski

Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej oddaje logikę geoeconomicznej strategii. Wynika to m.in. ze scentralizowanego charakteru państwa rosyjskiego, powstałego na skutek reform Putina. Także etatystyczna polityka Putina wpisuje się w perspektywę

⁷⁸ Э. Кочетов, *Геоэкономика...*, op. cit., s. 313–315.

⁷⁹ Ibidem, s. 317.

⁸⁰ А.И. Неклесса, *Рахоеconomicana...*, op. cit., s. 115.

⁸¹ Г.Н. Нурышев, op. cit., s. 6–7.

⁸² Э. Кочетов, *Геоэкономика и глобалистика (новый класс гуманитарных дисциплин и их общественное значение в выстраиваемой модели безопасного развития)*, s. 5–13, <http://www.textedu.ru/docs/1290/index-262491.html> (data dostępu: 5.10.2016).

⁸³ И.П. Черная, op. cit., s. 41–42.

geoekonomiczną⁸⁴. Szczególnie że wolny rynek i liberalna demokracja, zdaniem geoekonomistów, stanowią geoekonomiczną słabość krajów Zachodu, którą wykorzystuje strona rosyjska⁸⁵. Ponadto, według rosyjskich specjalistów, protekcjonizm jest jedynym środkiem wydobywania się zacofanych krajów spod gospodarczej dominacji państw rozwiniętych⁸⁶. Scentralizowany charakter państwa rosyjskiego doby Putina, z dużą kontrolą procesów politycznych i gospodarczych przez czynniki decyzyjne państwa, jest dobrą podstawą do prowadzenia polityki geoekonomicznej. Neklessa pisał, że geoekonomię należy rozumieć jako zestaw strategii i metod walki w przestrzeni gospodarczej, którą prowadzą nie firmy, a państwa⁸⁷.

Logikę geoekonomiczną możemy dostrzec w wielu rosyjskich dokumentach strategicznych dotyczących polityki zagranicznej, na czele z poszczególnymi edycjami Koncepcji Polityki Zagranicznej FR. Zauważalna jest także w takich dokumentach, jak zaakceptowana przez prezydenta FR 30.10.2010 r. „Doktryna bezpieczeństwa żywnościowego Federacji Rosyjskiej”, w której zapisano, że władze winny przedsięwziąć odpowiednie środki celno-taryfowej regulacji dla racjonalizacji odpowiednich relacji pomiędzy eksportem a importem produkcji rolniczej i rybnej. W tym celu FR zamierza wykorzystywać środki kontroli fito-sanitarnej z uwzględnieniem międzynarodowych standardów⁸⁸. Jeśli weźmiemy pod uwagę argumentację rosyjską co do wprowadzania poszczególnych embarg na polskie produkty żywnościowe wwożone do Rosji, to dostrzeżemy tam właśnie wykorzystywanie tego typu instrumentów.

Klasycznym przykładem stosowania geoekonomii jest polityka energetyczna Rosji. W jednej ze swoich wypowiedzi Putin, charakteryzując znaczenie Gazpromu, określił go jako „potężną dźwignię gospodarczych i politycznych wpływów Rosji w świecie”⁸⁹. W oczywisty sposób koresponduje to z geoekonomicznymi pojęciami o roli i znaczeniu gospodarki dla państwa. W samej Strategii Energetycznej Rosji do 2030 r. podkreślono, że Rosja będzie prowadzić dywersyfikację swoich energetycznych związków z Europą na rzecz Azji⁹⁰. W poprzedniej redakcji tego dokumentu zapisano, że silna pozycja Rosji na globalnych rynkach energetycznych pozwoli jej znacząco wzmocnić swoje gospodarcze i polityczne wpływy w świecie⁹¹.

⁸⁴ T.G. Grosse, *W poszukiwaniu geoekonomii...*, op. cit., s. 19.

⁸⁵ Idem, *Rosja i UE, czyli geoekonomia...*, op. cit., s. 3.

⁸⁶ А.В. Буренин, И.Н. Игошин, *Геоэкономика и экономической суверенитет*, АПРИКОМ, Москва 2007, s. 11–12.

⁸⁷ А.И. Неклесса, *Рахоекономичесана...*, op. cit.

⁸⁸ *Доктрина продовольственной безопасности Российской Федерации*, 2010, <http://kremlin.ru/events/president/news/6752> (data dostępu: 16.11.2016).

⁸⁹ В. Путин, *Выступление на торжественном собрании, посвященном 10-летию ОАО „Газпром”*, Президент России, 14.02.2003, http://archive.kremlin.ru/appears/2003/02/14/2026_type63376-type122346_29774.shtml (data dostępu: 10.11.2010).

⁹⁰ Энергетическая стратегия России на период до 2030 года, Министерство энергетики Российской Федерации, <http://minenergo.gov.ru/node/1026> (data dostępu: 1.02.2017).

⁹¹ Энергетическая стратегия России на период до 2020 года, Газпром, <http://old.gazprom.ru/articles/article4951.shtml> (data dostępu: 14.07.2009).

Geoekonomiści rosyjscy podkreślają ogromne znaczenie geofinansów, które u Koczetowa stanowiły centralną część geoekonomii⁹² i jednocześnie były pojęciem bardzo szerokim i powszechnie stosowanym dla osiągnięcia strategicznych celów przez poszczególne państwa⁹³. Przykładem tego typu postrzegania tej sfery jest przytoczona przez Ośrodek Studiów Wschodnich systematyka motywów politycznych rosyjskiej ekspansji inwestycyjnej w Europie:

- budowanie międzynarodowej pozycji Rosji,
- „neutralizowanie” krajów czy organizacji ocenianych jako potencjalne zagrożenie dla interesów Rosji,
- wyprowadzenie kapitału spod bezpośredniej kontroli rosyjskich władz i uniezależnianie od wpływów politycznych.

Ponadto eksperci OSW podkreślają, że realizacja celów ekonomicznych rosyjskiej ekspansji jest zbieżna z celami politycznymi rosyjskiej aktywności w świecie. Decyzje o inwestycjach zagranicznych z punktu widzenia koncernów zazwyczaj mają uzasadnienie ekonomiczne, a jednocześnie wpisują się w politykę zagraniczną Kremla. Dzięki temu powstaje swoista symbioza, w której inwestorzy rosyjscy osiągają wysokie dochody oraz zyskują bardzo ważnego lobbystę (tj. Kreml) dogodnych dla siebie warunków ekspansji⁹⁴.

Jak wyżej podkreślono, rosyjska geoekonomia oddaje specyfikę scentralizowanego i etatystycznego państwa, jakim jawi się putinowska Rosja. Duża rola państwa w aktywności międzynarodowej, także na polu gospodarczym, jest jedną z podstawowych cech rosyjskiej geoekonomii. Kolejną jej charakterystyczną właściwością jest wyraźna przewaga celów politycznych nad gospodarczymi. Obszarem, gdzie rosyjska strategia geoeconomiczna przybiera inny obraz niż na europejskim kierunku, jest rosyjska polityka wobec Arktyki. Tutaj możemy zaobserwować, że w warstwie deklaratywnej władze rosyjskie zdają się operować kategoriami bardziej odpowiednimi dla geoekonomii w wersji zbliżonej do założeń Luttwaka, gdzie to ekonomia przeważa nad celami politycznymi. Dokumenty rosyjskie poświęcone polityce arktycznej, w tym dwie tzw. strategię arktyczne z 2008 i 2013 r., cechują się wyraźnie geoeconomicznym podejściem. To, co je różni, to kwestia postrzegania możliwości rosyjskich w regionie oraz znaczenia współpracy międzynarodowej. Dokument z 2008 r. jest dosyć optymistyczny co do zdolności Rosji samodzielnego zagospodarowania i wykorzystania Arktyki⁹⁵. Natomiast strategia z 2013 r. jest dużo bardziej realistyczna i zwraca uwagę na skomplikowane uwarunkowania

⁹² Г.Н. Нурышев, *op. cit.*, s. 6–7.

⁹³ Э. Кочетов, *Геоэкономика и глобалистика ...*, *op. cit.*

⁹⁴ I. Wiśniewska, *Ogólna charakterystyka zagranicznej aktywności rosyjskich podmiotów gospodarczych w latach 2004–2010*, Raport, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2011, s. 15–16.

⁹⁵ *Основы государственной политики Российской Федерации в Арктике на период до 2020 года и дальнейшую перспективу*, 18.09.2008, Совет Безопасности РФ, <http://www.scrf.gov.ru/documents/98.html> (data dostępu: 14.07.2016).

zagospodarowania tego obszaru oraz konieczność szerokiej współpracy międzynarodowej w tym względzie⁹⁶. Elena Wilson Rowe i Helge Blakkisrud, autorki artykułu zamieszczonego w czasopiśmie „Geopolitics”, postawiły tezę, że kluczem do rozstrzygnięcia w polityce arktycznej Rosji nie jest już tylko dychotomia współpraca/rywalizacja, ale bardziej skomplikowany proces wyznaczania zasad współpracy międzynarodowej i ram suwerenności⁹⁷.

Jeden z podstawowych problemów, jeżeli idzie o przydatność geoeconomii w badaniach nad polityką rosyjską, to odpowiedź na pytanie, czy Rosja patrzy na relacje międzynarodowe z perspektywy geoeconomicznej, czy geopolitycznej, i czy rosyjskie rozumienie geoeconomii jest tożsame z zachodnim (zwłaszcza z tym, jak geoeconomię rozumiał Luttwak). Z toku prowadzonych tu rozważań wynika bowiem, że w Rosji (szczególnie wśród elit rosyjskiej władzy) pojęcie to jest swoiście rozumiane. Rosja stosuje narzędzia geoeconomiczne i jednocześnie wykorzystuje stare instrumenty geopolityki, jak siła militarna, dla ochrony swoich interesów politycznych i gospodarczych. Nie mając odpowiedniego potencjału gospodarczego, by prowadzić otwartą rywalizację w tym zakresie, usiłuje niejako zakonserwować obszar postsowiecki na niskim poziomie rozwoju gospodarczego, aby utrzymywać swoje wpływy w krajach WNP, ale i dzięki temu zabezpieczać swój przestarzały model gospodarczy. Dla osiągnięcia tego celu używa całej gamy środków od *soft power* (jak rosyjska propaganda) po środki typowo geoeconomiczne, by osłabiać wolę, spójność i potencjał rywali, a tym samym realizować własne cele polityczno-ekonomiczne. Tego typu metody działania można scharakteryzować mianem polityki geoeconomicznej⁹⁸.

Oceniając rosyjską odmianę geoeconomii, należy także wspomnieć, że dla Rosji najważniejszym spośród jej celów w polityce zagranicznej jest realizacja idei mocarstwowości, a gospodarka ma służyć jej budowaniu i umacnianiu. Jeżeli idzie o region, w którym w największym stopniu dostrzec można elementy strategii geoeconomicznej, czyli o Arktykę, to wiele świadczy o tym, że wprawdzie podkreśla się tu chęć zagospodarowania tego obszaru, co miałyby przyczynić się do rozwoju gospodarczego Rosji, ale ten rozwój gospodarczy ma znowuż służyć wzmocnieniu państwa. Wyraźnie widoczny jest także wymiar militarny rywalizacji o zasoby arktyczne.

Reasumując, rosyjska geoeconomia rozumiana jest specyficznie, jej założenia zostały przededefiniowane do warunków lokalnych. Geoeconomię rosyjską charakteryzują bardzo duże związki z geopolityką. Jeżeli idzie o realizowanie idei geoeconomicznych przez państwo rosyjskie, to w zasadzie geoeconomia jest narzędziem geopolitycznej

⁹⁶ Стратегия развития Арктической зоны Российской Федерации и обеспечения национальной безопасности на период до 2020 года, Министерство экономического развития Мурманской области, 8.09.2014, https://minec.gov-murman.ru/activities/strat_plan/arkticzne/ (data dostępu: 14.07.2016).

⁹⁷ E. Wilson Rowe, H. Blakkisrud, *A new kind of Arctic power? Russia's policy. Discourses and diplomatic practices in the Circumpolar North*, „Geopolitics” 2014, nr 19, s. 66.

⁹⁸ Por. M. Wiegell, A. Vihma, op. cit., s. 610–611.

polityki Federacji Rosyjskiej. Najlepszym przykładem są tu kwestie energetyczne⁹⁹. Swoiście rozumianą geoekonomię możemy także odnaleźć w konflikcie ukraińskim, który rozpoczął się w 2014 r., gdyż interesy rosyjskie na Ukrainie to nie wyłącznie kwestie bezpieczeństwa (choć one zdają się przeważać – zwłaszcza jeśli idzie o rosyjskie zaniepokojenie co do rozszerzenia NATO). Niezwykle istotne są także rosyjskie obawy przed rozszerzaniem się wpływów gospodarczych Zachodu w przestrzeni postsowieckiej. Główny bowiem motyw rosyjskiej interwencji na Ukrainie to obawa przed zbliżeniem Ukrainy z Unią Europejską, aktorem przede wszystkim gospodarczym. Rosjanie doskonale zdawali sobie sprawę, że zbliżanie krajów Partnerstwa Wschodniego, na czele z Ukrainą, może negatywnie wpłynąć na ich aspiracje budowy własnej strefy wpływów na obszarze postsowieckim w wymiarze politycznym i gospodarczym. Tym, co skłaniało państwa z tego obszaru do współpracy z UE, były przede wszystkim korzyści gospodarcze. UE jest partnerem dużo bardziej atrakcyjnym w tym względzie niż Rosja. Dla ochrony swoich wpływów Rosja sięgnęła po cały arsenał środków. Na Ukrainie militarnych i propagandowych, ale posługiwała się też szantażem gospodarczym. W stosunku do innych krajów sięgnięto po podobne środki – szantażu polityczno-militarno-gospodarczego (choćby przykłady Armenii i Azerbejdżanu). Część argumentów rosyjskiego sprzeciwu wobec integracji krajów postsowieckich z UE dotyczyła kwestii ekonomicznych, czyli obawy przed utratą rosyjskich wpływów gospodarczych w tych krajach.

The Geoeconomic Approach in the Studies of Russian Foreign Policy

The paper considers the problem of the usefulness of the geoeconomic approach in the studies of Russian foreign policy. It also draws attention to the specific features of Russian geoeconomics, which is an interesting research approach due to the attempt to combine elements of economics and political science. As for Russian foreign policy, the explanatory ability of geoeconomics arises from the fact that in the Russian version it has strong ties with geopolitics, which is still very popular in Russia. It is also due to the important role of the Russian state in many areas of social life and above all in the economy. The statist model of economy and the centralization of the Russian state make it somehow predestined to implement the rules of geoeconomics.

Keywords: geopolitics, geoeconomics, international relations, Russia, Russian Federation, foreign policy, political theory.

⁹⁹ Zwracają na to uwagę w swym artykule np. A. Vihma, U. Turksen, *The geoeconomics of Russian-EU gas trade: Drawing lessons from the South Stream Pipeline Project*, CEEPR WP 2015–014, listopad 2015, s. 5–6, <http://ceep.mit.edu/files/papers/2015-014.pdf> (data dostępu: 11.03.2017).